

MÁRIA, ROMÁN KIRÁLYNÉ

ITT LEZÁRULT EGY SZEMPÁR, melynek színéhez csak a tenger kékje volt fogható s mely nézésének frissességét a halál küszöbéig megőrizte. Elvesztettük a nagy királynét: az emberiségnek, az asszonyi nemnek egy csodálatos, magában álló példánya múlt el, kinek fáradtságot nem ismerő, korral szembeszálló volt fiatalsága s aki régen bevonult legendáink világába. Népünk szerette, mert szép volt és szorgos és bátor; szerette, mert finom és alkalmazkodó tudott lenni, mert az élet valóságai között a mesék elvarázsolt királykisasszonyának képét testesítette meg.“

Az egyik bukaresti lap írta, hogy ilyen volt Mária királyné a román nép előtt.

De a királyné több, sokkal több volt a románság szemében. A román nép számára ő az „egyesülés királynéja“, regina integririi, a száz éven keresztül hajszolt román álmok megvalósítója volt. Nekünk magyaroknak ép ezért a mi legszebb valóságunk szétrombolója. Az elébb idézett román lap azt írta, hogy Mária királyné „történetet csinált“. Történetet, mint uralkodók tanácsadója és barátja, királyi férjének támasza nehéz időkben; katonák buzdító ja, sebesültek és haldoklók vigasztalója. Történetet csinált, mely a románoknak leg-hivalkodóbb büszkeségét, a mi legszomorúbb veszteségünket jelenti.

Mária királyné sokszor vett tollat kezébe; könyvei halála előtt rég elporladtak. Egy maradt meg közülük: korának sok asszonyi hiúsággal, sok könnyű visszatekintő bölcseséggel megírott képe: emlékiratai. Lapjai tele vannak az utolsó ötven év történetével; uralkodóknak, dinasztiaiak tagjainak, a két első román királynak és Carmen Sylvának, Viktoria angol királynénak, Ferenc Józsefnek és Vilmos császárnak, Sándor cárnak és Ferdinánd királynak képeivel. Egy könyv van, mely e korszakról szólva asszonyi kézből e memoárokhoz hasonló: RadziwiŰ hercegné levelezése, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbi lapjai őszinték, szerények, az európai nagy politika mély ismeretét tanúsítják s nem ámuló közönség számára készültek.

De minket így is érdekelnek az elhunyt királyné emlékiratai, mert sok világosságot vernek Erdély oly fájdalmas elvesztésének hátterére.

MIKOR MÁRIA HERCEGNŐ 1893 telén mint Románia trónörökösének ifjú arája bevonult Bukarestbe, a trónon az ország első királya, Hohenzollern Carol ült. Az új asszony még menyasszony korában

kelt ellenszenvvel viseltetett az uralkodó iránt. A szabad angol légkörben felnőtt fiatal asszonyra bénítóan hatott a német fajú uralkodó ridegsége, kérlelhetetlen kötelességérzete, fáradtságot nem ismerő munkássága. „Onkel“ egyszerű, rideg ember volt, az elegancia legkisebb árnyéka nélkül, kékvérű s mégis self-made man, büszke teljesítményeire, a naivság valami halovány vonásával, különösen azért, mert oly kétségbeejtően komolyan vette magát. Katona volt s természetében volt valami a spártai, vagy még inkább az aszkéta barát természetéből. De — írja tovább — „a király mindenek felett politikus; politika volt a szenvedélye, életének egyetlen, uralkodó szenvedélye s abban az időben a politikusok oly komolyan vették magukat. A politika játéka oly végtelenül, mindent elhomályosítóan fontos volt neki, hogy annak kedvéért mindent feláldozott.“

Érzik a gúny és lenézés e jellemzéséből. Pedig mi lett volna abból a román földből, melyre trónrajutásakor lépett Carol, ha nem lett volna mindenek felett politikus és államférfiú. Vájjon lerázta volna magáról a török igát Románia; lett volna belőle önálló királyság; meghonosult volna az a parlamenti kormányzatnak látszó párt-váltó-gazdaság, mely egyedül tett a korrump Romániában kormányzatot lehetővé? Talán egy dolog nem valósult volna meg: Nagyrománia, mert Carol király nemcsak nagy, hanem becsületes politikus is volt, aki ragaszkodott vállalt kötelezettségeihez.

Az orosz-török háború alkalmával Mária királyné még legkisebb gyermekkorát élte, de az élet és politika tapasztalataiban gazdag asszony volt, mikor 1913-ban Románia részt vett a második balkán háborúban és egy év múlva kitört a világháború.

Románia bulgár hadjárata nem tartozik a történelem dicsőséges lapjai közé: egy előző háborúban elvérzett, most védtelenné vált országot gázolt le. Egy év óta, az első Balkán háborútól kezdve fegyverkezett Románia, de most, mikor komoly küzdelem várt reá, elkésztett hadüzenetével, — mentegetőzik a királyné, — elkésztett a háborútól s csak akkor támadta meg Bulgáriát, mikor a bulgárok „tíz hónapi harc után“ — ezt is a királyné írja meg, — „már nem tanúsítottak semmi ellenállást, csapataink gyorsan haladtak előre, alig dördült el egy lövés és Ferdinánd király békét kért.“

Háború hát tulajdonképpen nem volt, de jelentkezett egy másik halálos ellenség: a kolera s ezen a küzdőtéren a trónörökösné vette át a vezetést. „Eddig soha sem volt közöm háború, vagy járvány rettenetességéhez. Megrázott, amit láttam, de egyúttal eltöltött a vággyal, hogy segítsék, hogy könnyítsék a szenvedésen. Egy eddig ismeretlen érzés támadt bennem, hogy szolgáljak, hogy hasznos legyek, hogy áldozzam fel magam, ha kell s bocsássam magam teljesen népem rendelkezésére.“

Kissé frázisnak látszanak e szavak, de Mária királyné összetett egyéniség volt és tényleg járta a kórházakat, ment betegtől beteghez és így a Balkánnak is támadt egy Florence Nightingaleje, mint volt a krimi háborúnak.

1914. JÚNIUS HUSZONNYOLCADIKÁN meggyilkolták Ferenc Ferdinándot.

„A közös aggodalom érzése úgy ösztönzött, hogy egymás mellé bújjunk, mint az állatok, mikor vihar közeledik“. Egy hónap múlva kitört a háború s a bukaresti udvar képe egyszerre megváltozott.

Az ősz királyné, Carmen Sylva, aki már csaknem elfelejtette nemzetiségét s mindent dicsért, ami francia, vagy angol volt, egyszerre felfedezte, hogy ő bosszúálló „Rheintochter“. „Megmagyarázta nekem“, — írja a királyné, — „hogy Angliának vége; hogy eljött Németország napja, a germán éra; teuton lesz a világ és az emberiség ura; Angliának bukni kell, mert asszonyai erkölcstelének.“

Tragikusan megváltozott Carol király és a trónörökösné viszonya: szembe került a német az angollal. Azt a feszült viszonyt, mely kettőjük között kezdettől fennállt, csak hosszú évek folyása enyhítette és tette elviselhetővé. Most ismét megváltozott. „Nem voltunk barátságatlanok, ellenségesek egymással szemben, nem sértettük egymást, egymás érzéseit; de mikor a király beszélt velem, éreztem, hogy többé nem vagyok vele. Sokszor jöttünk össze ezután is, — de én néma voltam. Volt valami: tudtam, hogy milyen rettenetes lehetett a királynak, hogy addig, míg ő lassankint veszíti a népével való együttérzést, én testesítem meg reménységüket; én, a helytelen kis hercegnő, akit annyi fáradsággal nevelt, én legyek az ország reménysége!“

Kettőjük, király és trónörökösné között ott volt a trón utóda, aki kapocs lehetett volna közöttük, szintén német, Hohenzollern, „a legengedelmesebb és leglojálisabb utód, zárt könyv népe előtt, senki sem tudta, hogy mit érez, soha egy szót nem szólt. Nekem pedig maga a vérem mondta, hogy úgy érzek, mint Románia.“

Augusztus 3-án volt az emlékezetes koronatanács, melyen a király azt kívánta, hogy szerződéses kötelezettségének megfelelően, Románia lépjen a Központi Hatalmak oldalán a háborúba. A koronatanács a semlegesség mellett döntött. „Mikor vége volt a tanácskozásnak, mint megtört és szomorú ember jött ki a király: egy hosszú élet kemény munkája után népétől megtagadva“ — írja Mária királyné.

Szomorú, nyomasztó hónapok következtek. A trónörökösné halott valamit, hogy az uralkodó le akart mondani. De, állítólag, senki sem tudott bizonyosat. Pedig a koronatanácson tényleg szóba került a lemondás.

Október kilenc és tizediké közötti éjszakát Mogosoaián Marta Bibescunál töltötte a trónörökösné. Hajnalodon, mikor Stirbey herceg a telefonhoz kérette és „közölte, hogy királyné lettem“.

„Sokszor kérdeztek azóta, hogy mit éreztem abban a pillanatban, mikor ez történt s őszintén feleltem, hogy ez volt életem legnagyobb, legátfogóbb érzése. — Mindig előttem volt, hogy ez a pillanat el fog jönni; gondolatban készen voltam rá, de mikor valóban elkövetkezett, rendkívüli megrázkódtatást okozott. Tisztában voltam, hogy mekkora felelősséget jelent, különösen abban az időben, Európa komoly helyzetében s amelyben különösen Románia volt. Új korszak nyílt meg előttünk s minden mozdulatnak, minden elhatározásnak végtelen fontossága lehetett. Ünnepeyes pillanat volt, de nem éreztem félelmet, bár egy egészen új ajtó nyílt meg előttem. A küszöbön álltunk: mit fogunk azon túl találni? Ugyanaz az asszony voltam most, mint

tegnap, de a holnapot mintha egy kardcsapás választotta volna el tegnaptól. Valami meghalt, de valami új kelt életre; elképzelhetetlen felelősség, de elképzelhetetlen lehetőségek is, ha képesek leszünk megragadni az elkövetkező napokat. Így éreztem, mikor letérdeltem az öreg király holtteste mellé s utoljára néztem arcába, mely alig volt halványabb, mint az utolsó hetekben, olyan változatlan és olyan nyugodt, olyan távol e világtól megérdemelt nyugodalmában, hogy éreztem, hogy néma ajkakkal fogadalmat kell hogy tegyek:

„Ne félj, Onkel, bátran fogunk tovább haladni. Kezed súlyos volt, sokszor megkínoztad fiatal éveimet, de saját felfogásod szerint, helyes és igazságos volt. Nem fogom leckéidet elfelejteni, ha lassan is tanultam meg őket; s most itt térdelve melletted, és bár néma vagy és nincsenek parancsolataid számomra, érzem, hogy van egy izeneted haszontalan unokahúgod számára: Igen, Onkel, megpróbálom, hogy olyan legyek, mint te voltál, hív a halálig, szeretve országunkat, mint te szeretted annyi éven keresztül. Amen.“

Aznap reggel Mária trónörökösné Mária királynévá lett. Ott állt férje oldalán a parlament színe előtt. Az új király letette az esküt. Oldalán, gyermekeitől körülvéve, mély gyászban, lefátyolozott arccal. Amint az új király letette az esküt, egetverő éljenzés támadt. S minden zajon keresztül tört: „Regina Maria, Regina Maria!!“

„Éreztem, félre kell hogy hajtsam fátyolomat, hogy ne legyen semmi közöttem és népem között... Ez az én óráim volt!“

MÍG CAROL KIRÁLY ÉLT, megvolt valószínűsége, hogy Románia nem fog a Központi Hatalmak ellen fegyvert fogni. De a trónváltás megváltoztatta a helyzetet.

Ferdinánd király magába zárkózott, tanácstalan, könnyen vezethető ember volt. Mint német születésűnek, az ő szimpátiái is a német birodalom felé vonzódtak, annál inkább, mert ő is feltétlenül bízott a Központi Hatalmak győzelmében. De tanácsadóinak s közöttük a leghatalmasabbnak a politikája a semlegesség volt: illetőleg fenntartani a békés viszonyt mindkét hadviselő féllel, míg valamelyiknek túlsúlya kétségtelenné nem válik, hogy akkor „a győztes hatalmak karján“ vonuljon be a békekonferencia termébe.

Annak az iránynak, mely a nyugati hatalmakhoz való csatlakozást követelte, Mária királyné volt a lelke. „Tudom“, — írta — „hogy mindenfelé beszélték, hogy én irányítottam a király akaratát s mértéken felül ambiciózus lévén, én akartam uralkodni. Csak mosolyogtam az effélén.“ Mosolygott, de bevallotta, hogy a gyenge királyt tanácsokkal látta el és „a király tudta, hogy érveim alaposak és helytállóak s lassankint megszokta, hogy hozzám forduljon, ha zavarban volt; sokszor jó és amellet személytelen tanácsadót talált bennem.“ A királyné e helyzetével kapcsolatosan kitűnő jellemzését adja önmagának; hogy — amit maga sem akar komolyan — elhitesse olvasóival, hogy ő nem befolyásolta szándékosan és komolyan a királyt. Lapokon át magyarázza helyzetének nehézségét s befolyásának érthetlenségét, szándékolatlanságának nehézségeit és csodálatosságát. „Nem tudom megmagyarázni miért“, — írja — „de kétségtelen, hogy a semlegesség

nehéz két éve alatt Stirbey herceg megbecsülhetetlen segítségemre volt: a közvélemény minden hullámzásáról, az ellenség minden mozdulatáról pontosan tájékoztatott; míg én óráról-órára úgyszólván belső, ő külső szolgálatot teljesített.“

Hogy a királyné milyen irányú tanácsokat adhatott királyi férjének, az kitűnik azokból a terjedelmes, a román felfogást a maga legélesebb formájában és nem mindig korrekt adatokra támaszkodó információkból, melyeket a királyné kuzenjeihez, György angol királyhoz és Sándor cárhoz intézett.

Egyik levelében az angol királyhoz pár mondatba foglalta össze az antant-párti román politikát. 1915 márciusában írta:

„Onkel Carol halála a legsúlyosabb pillanatban következett be, minket rettenetes felelősséggel terhelve egy időben, mikor országunk sorsa forog kockán. Tudod, hogy az ő politikája mi volt s talán hallottad, hogy életének utolsó hónapjait beárnyékozta az az érzés, hogy ellentétbe került népével, mert a románok rokonszenve mindig francia volt és francia marad s ennek következtében angol és orosz, de első sorban élesen magyar-ellenes, mert évek óta Magyarországot tekintjük nemzeti ellenségünknek s következőleg Ausztriát és Németországot szintén.“

Hosszú volt a semlegesség korszaka, mert bizonytalan volt a háború kimenetele. Mindkét hadviselő fél megfeszített diplomáciával dolgozott, hogy magához kapcsolja a román erőt. Visszataszító játék folyt; Tisza István leveleit kell olvasni, hogy lássa az ember, mennyire az volt. Lelke volt mindennek a királyné.

Végre 1916 nyarán a monarchia súlyos vereségeket szenvedett a galíciai hadszíntéren s Brátianu elérkezettnek látta az időt, hogy Románia az antant oldalán beavatkozzék a háborúba; azt hitte, hogy a háború végét járja s a román hadak küzdelem nélkül bevonulhatnak Erdélybe s talán Budapestre. Úgy, mint 1913-ban Bulgáriába.

Miután létrejött a megállapodás az antant-tal, mely mindent odaígért Romániának, mit szemé-szája megkívánt, Erdélyt, az egész Bán-ságot, Bukovinát — augusztus 27-én koronatanács volt, hogy döntsön háború, vagy béke felett. A döntés nem volt kétséges.

„Ma reggel felébredtem s tudtam, hogy mi fog történni — az egyetlen, aki tudta. Heteken át hordoztam magammal a titkot, anélkül, hogy egy szóval elárultam volna: — háború Ausztria s talán háború Németország ellen! Hónapokon keresztül próbáltam, hogy utat mutassak neki (a királynak), hogy tegye meg ezt; segítettem neki, hogy vállalja élete legnagyobb fájdalmát: hogy izenjen hadat volt hazájának, testvéreinek, barátainak, mindennek, amit szeret és becsül, fiatalságának, emlékeinek, vonzalmainak: rettenetes áldozat volt, de ő meghozta, mert első sorban ennek az országnak a királya, jó román és hitt benne.“

Végre eljött a királyné nagy napja:

„Szobámban ültem s tudtam, hogy Nando lenn ül szemben a miniszterekkel és államférfiakkal s képvisel egy ügyet, mely ösztönei ellen van ... Ültem és vártam, hogy mit fogok hallani. Végre

eljött a perc, mikor megtudtam: háború az Antant Hatalmak oldalán!“

A királyné, hogy eltakarja a szégyent, azt írja, hogy délután hat órakor adták át a hadizenetet Bécsben és azután megindultak a csapatok. Megfordítva történt: a hadizenetet kilenckor adták át és a román csapatok hét órakor már erdélyi földön álltak.

MEGKEZDŐDÖTT A HÁBORÚ. A román hadak betörték Erdélybe és elárasztották a védtelen országot. Alig pár hét múlva megérkeztek a német, osztrák-magyar csapatok s a román katona menekült, amerre látott. Katona, hadvezér, miniszter, elvesztette fejét, bátorságát; csak a királyné őrizte meg mind a kettőt. A király nyomott hangulatban volt — „ha én volnék a király, mindenütt ott lennék, mindent megnéznék, beszélnék a katonákkal, folyton velük volnék, míg imádnának s érettem örömmel mennének a halálba. Ott volnék valóban közöttük, nemcsak nevemben.“

A Központi Hatalmak megszállták a fővárost s udvar és kormány lassiba menekült. „Teméntelen erőre volt szükség, hogy ne essék kétségbe az ember.“ Nehéz napok jöttek: járvány, tífusz, rendetlenség, fejetlenség, intrikák: ezek az egyes fejezetek címei az emlékiratban a iassi-i időkből. Kitért az orosz bolsevizmus, az orosz katonák több bajt, mint hasznot okoztak román földön. Most már a királyné is „kétségbeesés és agónia“ címen ír, de az, aki kétségbeesik, aki végső agóniában van, az nem a királyné. Avarescu tábornok hadi emlékezései között leír egy tanácskozást ebből az időből: miniszterek, hadvezérek, maga az uralkodó is teljesen el volt csüggedve. Már csak Carol, az akkori trónörökös, a mostani király követelte a végsőig menő ellenállást. S mikor az ő szavai sem bírtak lelket verni az ország sorsának intézőibe, felállt a királyné és azt kérdezte:

„Hát nincs egy férfi se önök között?“

1917 tavaszán a királyné minden energiája ellenére elkövetkezett az, amit ő nem tud másként látni, mint „árulást“: a bufteai fegyverszünet. Hogy az árulást ki követte el: a király, vagy Avarescu, vagy kicsoda más? arról nem kapunk felvilágosítást, de valószínűleg azok, akik a bufteai fegyverszünetet kötötték és a bukaresti békét aláírták. Jellemző, hogy a királyi írónok sem egyiknek, sem másiknak a feltételeiről nem szól, sőt május 9-ike, a békekötés napja nem is szerepel könyvében, valószínűleg, hogy ne kelljen azok enyhességét olvasói elé tárni.

„KITÜNŐ HÍREK MINDENÜNNEN“,—írja a királyné szeptember 29-én. Bulgária összeroppan és békét kért, Ferdinánd cár lemondott; a németek vonulnak vissza a nyugati fronton s létrejön a fegyverszünet; összeomlik Törökország s a román határ felszabadul kelet felé; Ausztria hull darabokra; Magyarország köztársaság lesz. November elején távozik a német-barát Marghiloman-kormány s helyét az antant-párti Coanda tábornok foglalja el.

Három nap múlva: Általános mozgósítás — a németek vonulnak ki s három hét múlva, december elsején a királyi pár fényesen vonult be Bukarestbe.

MARIA KIRÁLYNÉVAL egy asszony vonult be a történelembe. Nekünk megvan minden okunk, hogy keserűséggel gondoljunk reá. De el kell hogy ismerjük, nagyszabású asszony volt, egy rendkívüli asszony kiváló jellemvonásaival és egy mindennapi asszony mindennapi hibáival és kicsinyességeivel.

Erős volt és határozott annyi gyáva és kishitű férfiú között; tudott akarni és akaratát keresztülvinni.

Ambiciózus volt és hiú, legelső és legokosabb mindenek között. „Ha én lennék a király“ — írta könyvében. Mi minden nem történt volna akkor máskép.

Asszony volt, nagyon szép asszony; „notre belle reine“, a mi gyönyörű királynénk, emlegeti őmaga. Tudta és szép akart maradni örökre és gyűlölte a gondolatot, hogy meg kell öregedni.

Tollat vett kezébe és könyveket írt, jóllehet nem volt hivatása hozzá, de ambíciója és hiúsága hajtotta, hogy magáról írhasson; és írt szentimentális lapokat — „egy királyné imáját“, — hogy könnyeket fakasszon a szentimentális utókor szeméből.

De jól tette, hogy írt. Mi sok mindent, elleneink gyűlölségét és gonoszságát is megismerjük annak a korszaknak a háttéréből, amely a mi legnagyobb veszteségünket hozta magával.

SZÁSZ ZSOMBORNÉ